

**ПРОБЛЕМНА
ІСТОРИОГРАФІЯ**

КИЇВСЬКА РУСЬ В ДИСКУСІЯХ ПОЛЬСЬКИХ ІСТОРИКІВ МІЖВОЄННОГО ЧАСУ

В польській історичній науці міжвоєнного періоду серед дослідницьких зацікавлень особливе місце посідала проблема витоків польської державності та перших періодів її становлення. З відновленням незалежності питання генези польського народу та його об'єднання в єдиний політичний організм було особливо важливим для формування основ нової національної ідеї. Такими ж актуальними у свідомості поляків бачились і проблеми політичної історії першої польської держави, що в майбутньому визначили головні вектори розвитку народу та заклали підвалини його ідентичності. У даному контексті важливими для істориків стали питання взаємин середньовічної польської держави з її сусідами, зокрема — з потужним східним сусідом Київською Руссю. Самі ж реконструйовані події минулого дослідники часто намагались екстраполювати на наступні епохи та особливо сучасні їм реалії політичного і суспільного життя. Так, у відносинах держави П'ястів з Руссю вбачалися витoki становлення моделей налагодження взаємин з українським та російським народами. При цьому намагались не тільки виявити генезу розбіжностей цих народів, але й віднайти моменти, котрі б їх зближували. Досліджуючи процеси розвитку середньовічної Польщі і Русі, історики також намагались простежити тенденції їх пізнішої політичної, суспільної та культурної еволюції.

Серед актуальних напрямків сучасних історіографічних досліджень своєю важливістю вирізняється проблема рецепції різноманітних проблем історії України в світовій історичній думці. Такі пошуки дозволяють глибше виявляти особливості національних підходів до історичних фактів та процесів. Одним з таких важливих етапів історії України, що викликав зацікавлення західноєвропейських та, передусім, польських істориків,

був давньоруський період. Зауважимо, що важливість звернення до вказаної проблеми актуалізує також той факт, що попри її вагомість, на сьогодні відсутні спеціальні дослідження, присвячені аналізу давньоруської тематики у працях польських істориків міжвоєнного часу.

У період II Речі Посполитої ранньоісторична проблематика стала особливо актуальною. Це зумовлювалося потребами переосмислення концепцій побудови держави і суспільних відносин у нових політичних умовах. Дослідники намагались у подіях минулого віднайти аргументи на доказ слушності або хибності тієї чи іншої моделі внутрішньополітичного курсу чи вектору зовнішньої політики. Також історичними фактами намагались підтвердити «легітимність» своїх претензій у геополітичному просторі. Особливо важливою в даному контексті була проблема пошуку нової моделі взаємин з українським народом як найбільшою національною меншиною II Речі Посполитої. Саме подіями тисячолітньої давнини витлумачувалися претензії Польщі до володіння «південно-східними кресами». У політиці князів з династії П'ястів бачилися початки східного вектору польської політики. А в історії відносин Польщі та південно-західних князівств Київської Русі віднаходилися приклади прийдешніх компромісів та союзів між польським та українським народами.

Саме на цьому тлі були сформовані й зіткнулися концепції «східної» та «західної» історіографічних орієнтацій польської історичної думки. Прихильники першої бачили на Сході Європи широке поле можливостей для поширення польського політичного та культурного впливу, територіальної експансії та становлення імперії на чолі з польським народом. Наріжною також вважали проблему цивілізаційної місії Польщі на східних теренах. Натомість прибічники «західної» історіографічної орієнтації бачили в державі П'ястів втілення західного вектора розвитку Польщі, її поступу в напрямку зближення з західноєвропейськими державами та входження в їх цивілізаційне коло. Саме цей вектор орієнтації сприймався як найбільш плідний для поступу польського народу та держави. Крізь призму таких відмінних позицій і розглядалися польськими істориками відносини Польщі та Київської Русі.

У будь-якій національній історичній науці однією з першочергових дослідницьких проблем виступає питання початків власного народу і перших політичних утворень на його теренах. Такі зацікавлення були актуальними і для польської історичної науки. Історики різних епох намагалися відшукати початки політичного життя на теренах Польщі і віднайти достовірні історичні факти, котрі б стосувалися державного будівництва на її землях. Розглядаючи процес появи державності, історики вдавалися до пошуку аналогій з такими ж процесами в інших народів, що дозволяло зрозуміти різні сторони цього складного явища. Найбільш доречними вважалися порівняння процесів, що відбувались у середовищі лехіцьких племен, з державотворчими процесами в східно– та західнослов'янських групах. Це було викликано їх культурною близькістю та перебуванням на подібній стадії культурного розвитку. Такими об'єктами порівняння для польських істориків виступали Великоморавська, а пізніше Чеська держави, союзи полабських і поморських племен та Київська Русь. Останні також були і найближчими сусідами ранньої польської держави, здійснюючи на неї безпосередній вплив.

Порівнюючи початки державного будівництва на теренах Польщі та інших слов'янських землях, польські дослідники обговорювали проблему можливого привнесення державного устрою на їх землі ззовні. Як відомо, ще з кінця XVIII ст. в європейській історичній науці були популярними концепції, що пов'язували державотворчі процеси з фактом зовнішнього завоювання. Оскар Халецькі в «Історії Польщі» прямо виступив проти концепцій, що намагалися віднайти початок польської державності в іноплемінному, а саме норманському завоюванні. Порівнюючи державотворчі процеси в Польщі та на Русі, дослідник вказував на відмінність шляхів появи їх державного устрою. На його переконання Польща, будучи ізольованою від безпосередніх зіткнень із потужними германськими та азійськими народами, сама проходила еволюційний розвиток племінного устрою та поступового завоювання одних племен іншими. Натомість східнослов'янські племена, перебуваючи у ворожому сусідстві, об'єдналися на чолі з норманськими

завойовниками у велику державу. Саме з їх допомогою східні слов'яни змогли «розширити свою експансію та колонізацію на схід у майже необмежений спосіб» і опиратися натискові степових орд.¹

Подібно до питання генези польської та руської держав підходив Вацлав Собескі. Виступаючи проти поодиноких спроб побачити в засновнику держави П'ястів — Мешку I — нормана, він підмітив значні відмінності в процесах заснування держави і об'єднання слов'янських племен у Польську та Руську держави. Дослідник наголошував на існуванні глибокої традиції контактів населення майбутньої Руської держави зі скандинавами та акцентував активну експансію останніх на її терени, що не простежується на теренах Польщі. На його думку, саме нормани, завоювавши Русь, стали її володарями і заснували державність.² Подібно хід розвитку державотворчих процесів на Русі бачив і Владислав Смоленський, акцентуючи іноземний вплив на початок політичного об'єднання східнослов'янських племен.³

Інші польські історики міжвоєнного періоду також були одностайними у своїй прихильності «норманській теорії» походження Русі. Найбільшим симпатиком такого погляду був дослідник історії українських земель Францішек Равіта-Гавронський. Він, як і інші прихильники норманізму, вважав, що «основою руської державності став факт завоювання її земель варягами». Відстоюючи позиції теорії завоювання, дослідник розглядав державу Рюриковичів як інструмент підкорення та визиску. Але водночас вважав її «необхідним злом», що привнесло політичну організацію та культурне піднесення роз'єднаним і слаборозвинутим східнослов'янським племенам. На його думку, «вся організація влади опиралася на принципах, що мали своєю ціллю надати учиненому насильству характеру джерела доходів»⁴.

Особливо гостро Ф. Равіта-Гавронський вступив у дискусію з прихильниками «антинорманізму», передусім з Володимиром Антоновичем та Михайлом Грушевським. Вважаючи їхні погляди ненауковими та безпідставними, дослідник називав їх «анти-Несторівцями», намагаючись підкреслити цим розбіжність їх поглядів зі свідченнями джерел. Також він вважав «напівфан-

тастичною» можливість існування донорманської державної організації на Русі. Погляди ж М. Грушевського щодо співвідношення норманського та слов'янського факторів у творенні Русі він назвав тенденційними.⁵

Інший видатний польський історик Міхал Бобжиньскі також відзначав факт заснування держави на Русі скандинавськими завойовниками, що привнесли на її терени своє військове управління. Втім, такий шлях державотворення він вважав одним з найбільш плідних: «Найлегше держава організовувалася за сприяння народів чужої крові, що на відміну від слов'ян були активніші в політичному житті і не мали такої незгоди і замилювання до свободи»⁶. Але з іншої сторони, історик відзначав активну участь у державотворчих процесах і місцевого елемента. На його думку нормани, будучи малочисельними, змогли здійснити масштабні завоювання на просторах Східної Європи тільки завдяки включенню у свої шереги слов'ян. Але цим вони ослабили власну етнічну окремішність і швидко асимілювались. Варяги на Русі «скоро зникли без сліду, залишивши лише свою назву, династію Рюриковичів та створений ними устрій»⁷.

Подібні до позицій М. Бобжиньського погляди висловлював Адам Шельонговський. Наголошуючи на норманському походженні державності та правлячої династії на Русі, він відзначав малочисельність скандинавів по відношенню до підкорених слов'ян, що і стало вирішальним фактором у їх швидкій асиміляції. Цікаво, що у своїй «Всесвітній історії» дослідник відзначає існування іншої думки щодо походження Русі — з Приазов'я. На думку автора, ця «кримсько-азовська Русь», ввібравши в себе готські племена Криму, переселилась у Київ і звідти провадила військові та торгівельні походи на Каспій.⁸

У факті норманського завоювання бачив початок привнесення політичного устрою у середовище східних слов'ян і Фелікс Конечни. Втім, на відміну від інших дослідників, він відстоював ідею щодо «випадкового» оформлення варягами своєї держави у Подніпров'ї. Скандинавські завойовники, на його думку, не бажали засновувати у Східній Європі свою державу, а лише бачили у ній плацдарм для походів на Візантію

та створення держави на Балканах.⁹ Сам же привнесений ними устрій був покликаний не встановити управління підкореними землями, а лише «накласти данину, що забезпечила б їм [варягам] життя чужим коштом»¹⁰.

У своїх дослідженнях генези руської державності Ф. Конечни дійшов висновку щодо неоднорідності іноетнічних впливів на політичну організацію східнослов'янських племен. На його думку, поштовх до політичного життя східним слов'янам надали вірмени та араби, що за посередництва хазар включили терени майбутньої Русі в орбіту міжнародної торгівлі. Зокрема, як вважав історик, хазари першими відкрили шлях по Дніпру і заснували торговий осередок на його березі — Київ. І лише пізніше, в ході торгових воєн, їх усунули з цих місць конкуренти — варяги.¹¹

Подібні погляди відстоював і А.Шельонговський. Історик наголошував на існуванні двох окремих осередків державотворення — на півночі з центрами в Ладозі та Новгороді, і на півдні — в Києві. Південний політичний центр перебував під великим впливом «тюрків-хазар» і лише пізніше був підкорений норманами з Новгорода. Але остаточне ослаблення «тюркської частки» в руській державі на користь норманів відбулося лише з падінням Хазарського каганату.¹²

Значний вплив хазарів на процеси державотворення та політичний устрій на Русі відзначав і Станіслав Закшевський. Але, на відміну від Ф.Конечного, історик пов'язував його початок лише із завоюванням князем Святославом Хазарського каганату в середині X ст. Дослідник відзначав, що відтоді «Рюриковичі присвоюють собі поруч з рисами вікінгів і хазарський церемоніал та адміністрацію»¹³. Зокрема, це вилилось у титулатурі руських князів, що почали вживати хазарський титул «каган».

Одноставність польських істориків у прихильності ідеям «норманізму» зумовлювалася політичними концепціями та стереотипами, що сформувались у польському суспільстві. В їх основі лежала ідея про нездатність українського народу до свідомої політичної діяльності та самостійного державотворення. Заперечуючи існування української державної традиції у минулому, польські дослідники відмовляли українцям й у праві

на власну державу у майбутньому. Зараховуючи український народ до «неісторичних», вони бачили його лише частиною створеної польським народом держави.

Порівнюючи державотворчі процеси на теренах Польщі та Русі, польські дослідники звертали особливу увагу на чинники, що сприяли розбудові держави. Основний такий стимул динамічного розвитку Русі вони бачили в активному розвитку торгівлі. Саме у переплетінні торгівельних і політичних цілей правлячих верств Русі вони вбачали джерело могутності і процвітання молодої держави. Так, С.Закшевський відзначав, що головним завданням, яке покладалося на Руську державу її володарями, було створення сприятливих умов для розвитку торгівлі. На організацію торгівельної мережі були спрямовані всі владні зусилля на Русі. Економічна вигода від збору данини і збуту товарів на іноземних ринках була їх першочерговою ціллю. Щоб забезпечити для цього належні умови, руські князі й вели численні війни та засновували розлогу сітку торгово-військових поселень¹⁴. А. Шельонговський також вважав, що руська «державна та династія були військово-купецькою організацією й існували лише доти, доки існували міцні військові та купецькі чинники, що покликали їх до життя»¹⁵. Головний такий чинник дослідник бачив у функціонуванні торгівельного шляху «з варяг у греки». Допоки процвітала торгівля з Візантією, доти і розвивалася могутність Русі. Її ж занепад був спричинений підкоренням Константинополя хрестоносцями у 1204 р. і блокуванням татарами торгівлі по Дніпру.

Глибокий аналіз ролі міжнародної торгівлі як чинника політичної розбудови держави Рюриковичів провів Ф.Конечни. Як вже зазначалося, саме із залученням арабами та хазарами теренів майбутньої Русі в коло міжнародної торгівлі пов'язані «перші стимули до історичного розвитку, які отримали східні слов'яни». В пізнішому торгівля стала для нових прибульців — варягів — стимулом для їх просування у Подніпров'я. Тому саме торгові верстви були провідниками політичного і цивілізаційного розвитку регіону. Дослідник підсумовує, що «не землероб, але купець залишив тут свій історичний слід»¹⁶.

В ході боротьби з Візантією за контроль над торгівельними артеріями варяги та східні слов'яни відкрили для себе шляхи торгівлі в Західну та Центральну Європу. Так, князь Святослав, утвердившись на Балканах, намагався закріпити за русами торговий шлях по Дунаю. Але поразка у війні відстрочила налагодження західної торгівлі. Продовжив боротьбу за відкриття торгових шляхів у Європу Володимир Великий. Саме з цією метою ним були завойовані Червенські городи та засновані нові торгово-військові осередки на підкорених західних землях — такі, як Володимир (Волинський).¹⁷ Ці ідеї знайшли продовження в дослідженнях С.Закшевського. Причину завоювання Червенських міст він бачив у перекритті печенігами шляху по Дніпрі. І тому, не будучи в змозі здолати нового степового ворога, руси намагались «обігнути» його володіння і вести торгівлю з Візантією з теренів майбутньої Галичини через Семигород».¹⁸

У польській історичній науці проблема боротьби за Червенські міста була однією з центральних. Вона розглядалась як в аспекті етнічної приналежності населення зазначеного регіону, так і крізь призму проблеми формування кордонів ранньої польської держави. Особливої актуальності це питання набуло у міжвоєнний період, оскільки його вирішення повинно було обґрунтувати легітимність входження Східної Галичини та Волині в склад II Речі Посполитої і підважити претензії українців на ці території.

Вказана проблема була яскравою ілюстрацією ідейного конфлікту «східної» та «західної» історіографічних орієнтацій. Так, О.Халецькі як прихильник «східної» орієнтації зазначав, що Мешко I, зосередившись на західному політичному векторі, «недооцінив східної проблеми, від якої Польщі ніколи не вдавалось звільнитися». Цим скористався київський князь Володимир, котрий в 981 р. захопив Перемишль і міста над Західним Бугом, що до того часу входили в державу П'ястів. На думку історика, цей факт мав надзвичайно вагоме значення, адже «став початком великого конфлікту, що часто відновлювався у різних формах і поділив поляків та їх сусідів-русинів».¹⁹

Окреме дослідження проблеми входження Червенських міст у Польську та Руську держави присвятив Юзеф Відаєвіч. Хоча головним завданням, яке ставив перед собою дослідник, було встановлення етнічної приналежності населення теренів пізнішої Галичини та Волині, він зробив ряд висновків і щодо ранньої історії боротьби Русі та Польщі за ці землі. Він вступив у дискусію з багатьма представниками російської та української історіографії щодо даної проблеми і заперечив концепцію початкового входження Червенських міст у склад Давньоруської держави. Головною його тезою стало твердження про необхідність дослівного підходу до інтерпретацій джерел, зокрема «Повісті минулих літ», де було сказано, що Володимир Великий здійснив похід на ляхів і відібрав їх міста, що повинно підтверджувати приналежність цих країв до Польщі.²⁰ Подібну точку зору відстоював і В. Собескі. Історик вважав Червенські міста теренами оселення польських племен, що підпали під руську владу. Причину ж завойовницьких походів руських князів у західному напрямку він бачив у натиску кочових орд на південь Русі, котрі витискали слов'ян і змушували їх до «просування на захід».²¹

З інших позицій до названої проблеми підходив історик, археолог та ректор Варшавського університету Влодзімеж Антоневіч. Він обстоював думку, що хоча населення Червенських міст і було частиною «ляських племен», але воно так і не ввійшло в державу Мешка I. Історик вважав, що ці терени з 963 р. були лише у тісному зв'язку з краківсько-сандомирськими землями, котрі в зазначений період перебували у залежності не від П'ястів, а від чеських князів.²²

Особливою в питанні приналежності Червенських міст була позиція С. Закшевського. Історик взагалі вважав, що мешканці майбутньої Галичини та Волині уже в кінці IX ст. попали у залежність від Руської держави і сплачували їй данину²³. Лише за панування Мешка I Червенські міста протягом короткого часу перебували під впливом польської держави. У зв'язку з цією проблемою С. Закшевський підняв ряд важливих питань внутрішнього розвитку Давньої Русі. На думку історика, саме з часу західних завоювань Володимира починаються важливі

зміни у внутрішніх міжнаціональних та політичних відносинах на Русі. Своїми західними військовими походами Володимир розпочав курс на замирення з Візантією і відмовляв варягам у їх планах експансії на Балкани. Від тоді розпочинається певне охолодження в стосунках між Володимиром і скандинавами. Особливо історик високо оцінював здобутки, які приніс для Русі династичний шлюб Володимира і візантійської принцеси Анни. Головними з них він вважав значні торгівельні привілеї і можливість обмеження впливу варягів, військові контингенти яких в значній мірі перейшли на візантійську службу.²⁴

Проблемою ослаблення варязьких впливів на Русі цікавився також Ф. Конечни. У своїх дослідженнях історик визначив хронологічну межу кінця «Варязької Русі». Її він пов'язував з останнім походом русів на Царгород 1043 р., коли на Русь прибула остання військова дружина скандинавів. Із завершенням військових походів на Візантію закінчується й еміграція варягів на Русь, для яких вона перестає бути заманливим «шляхом до Греції»²⁵. Так, твердить дослідник, розпочинається період слов'янізації Давньоруської держави.

В новій політичній ситуації, що склалася в умовах II Речі Посполитої, необхідним був пошук міжнаціонального консенсусу між поляками та українцями як найбільшою національною меншиною у відновленій польській державі. Польські еліти дедалі частіше схилилися до думки про необхідність мирного врегулювання багатьох спірних питань у відносинах обох народів, що склалася протягом багатьох століть складних взаємин. Саме тому важливими для польських істориків були дослідження джерел конфлікту обох народів. Польська історична наука у фокус розходжень поляків та українців ставила конфесійне питання. Для багатьох дослідників прийняття Руссю християнства з Константинополя стало фактором, що став основою для всіх наступних культурних та національних розбіжностей польського та українського народів. Конфесійні відмінності сприймалися польськими елітами як головна перепона у пізнішому злитті польського та українського народів у єдину політичну націю Першої, а згодом і Другої Речі Посполитої. Так, В. Собескі²⁶ та О. Халецькі²⁷ бачили прийняття

на Русі «східного обряду» джерелом цивілізаційних розходжень і міжнаціонального конфлікту між поляками та «русинами».

Оригінальну картину прийняття християнства на Русі висвітлив у своїх працях Ф.Конечни. Він вважав, що в період русько-візантійських воєн імператор сам вислав у Київ посольство з пропозицією миру і руки принцеси Анни. Але Володимир не бажав приймати християнство і здійснив похід на грецькі володіння в Криму. Поразка у кампанії проти Корсуня примусила Володимира прийняти попередні умови Візантії і охреститись.²⁸ На відміну від В. Собеского та О. Халецького, Ф. Конечни заперечував релігійне обґрунтування конфлікту Русі і Польщі з факту прийняття християнства із Константинополя. Дослідник слушно підкреслював, що Володимир хрестився в «єдиній грецько-католицькій церкві» і це відбулось задовго до Великої схизми 1054 р. Активними були й стосунки Володимира Великого з католицьким Заходом, зокрема з папою римським, а сама нова дружина князя — Анна, була сестрою імператриці Теофанії, дружини Оттона I, що зближувало Русь з Священною Римською імперією.²⁹ Також стикалися східний і західний церковний обряди і на теренах Русі через активну місіонерську діяльність католиків.

С. Закшевський початок конфлікту католицької Польщі і православної Русі бачив уже в часах наступника Володимира Великого — Святополка. Саме за його панування, що вирізнялося симпатією до Заходу, католицька церква проводила активну проповідницьку діяльність на теренах Давньоруської держави. Особливе місце серед місіонерів займали вихідці з Польщі, з якими Святополк підтримував теплі особисті стосунки ще з часів своєї молодості, зокрема з єпископом Бруно, котрий був натхненником шлюбу майбутнього князя з дочкою Болеслава Хороброго³⁰. Це привело до конфлікту з православним духовенством, що бачило загрозу своїм впливам зі сторони католиків. Ця ворожість поширилась і на їх покровителя — Святополка, якого монахи-літописці назвали «Окаянним» не через вбивство братів, а внаслідок його відступу від православ'я. Саме відтоді веде свій початок ідентифікація «латинників» з «ляхами», що навіть вилилось у зображенні київськими монахами в XI ст. диявола в образі «ляха»³¹.

Важливою у даному контексті для польської історичної науки була характеристика церковного життя на Русі. Досліджуючи релігійний чинник у конфлікті польського та руського народів, й поділ на Русі відбувся значно пізніше Великої схизми 1054 р. — руська церква перейшла під зверхність Царгорода лише в 1147 р., а самі Рюриковичі ще довше вагалися між Римом і Константинополем. Історик наводив факти тісних зв'язків князя Ізяслава Ярославича з імператором Генріхом IV та поїздки його сина Святополка до Риму, де він отримав титул короля з рук папи Григорія VII і в свою чергу визнав зверхність Риму над Руссю. «Уніатами» дослідник вважав також київських митрополитів Іларіона та Єфрема, що займали митрополічі престולי за панування вищезгаданих князів. Лише Києво-Печерську Лавру історик бачив послідовною у своїй прихильності до Царгорода і вважав її натхненницею постійних бунтів проти Ізяслава.³²

Досліджуючи відмінності між Руссю та Польщею, польські історики бачили їх джерело не лише у православному віросповіданні, але й у запозиченнях з візантійської культури, що активно проникала у різні сфери суспільного життя, стаючи вирішальним чинником у розходженні східноєвропейської та західноєвропейської культур. Особливу увагу візантійським впливам на Русі приділив М. Бобжиньскі. Саме вони, на думку історика, у вирішальний спосіб спричинилися до зміцнення Давньоруської держави. Візантійська імперія, не маючи в цей час сил підкорити слов'ян силою, була змушена вдатися до «прищеплення їм візантійської цивілізації і піддати їх під моральний вплив і перевагу Константинополя»³³. Такий вплив сягав дуже далеко, оскільки абсолютизм візантійських імператорів повністю співпадав з намірами руських володарів по встановленню свого беззаперечного панування у суспільстві. Візантійська система управління давала князям також готові зразки політичного устрою держави.

З проблемою генези протистояння Польщі та Русі була пов'язана історія «східної політики» Болеслава I Хороброго. В історичній свідомості польського суспільства період його панування розглядався початком виходу польської держави на міжнародну арену та її боротьби за роль регіонального лідера у Центральній

та Східній Європі. Так, О.Халецькі відзначав, що саме Болеслав I як творець «справді європейської за розмірами концепції побудови держави», поставив у центрі своїх зацікавлень «східну проблему»³⁴. Натомість прихильник «західної» орієнтації М.Бобжиньські, хоча й оцінив територіальні і торгові здобутки Болеслава, все ж критично поставився до його східної політики, що «відвертала увагу народу від західних справ, до яких треба було докласти всіх сил»³⁵. Самі ж діяння Болеслава Хороброго на Сході у свідомості польського суспільства нерідко слугували моделлю поведінки щодо східних сусідів для всіх наступних поколінь поляків. Історичні міфи, що виростили на ґрунті таких уявлень, часто закладалися в основу експансивної стосовно українських земель ідеології та формували бачення України як «свйщини».

У міжвоєнній польській історичній науці значною мірою оформилося розуміння розходжень між реаліями походу Болеслава та історичним міфом, що виріс на його ґрунті. Наприклад, С. Закшевський зазначає: «Київський похід, а особливо його генеза, не накресливали перед собою тих цілей, які йому пізніше приписувала легенда, але мав величезне значення для виховання народу»³⁶. Зокрема, це стосувалося поглядів ряду польських істориків, що відстоювали ідею інкорпораційних намірів Болеслава I Хороброго щодо Русі. Так, проти цих тверджень виступив О. Халецькі, котрий вважав, що плани князя обмежувалися зміцненням власних впливів у Києві та поверненням Червенських міст.

Інакше розглядав плани Болеслава Хороброго Ф. Конечни. Дослідник вважав, що підкорюючи руські землі, польський князь намагався залучити їх до свого роду «федерації» країн, котрі були під зверхністю Польщі, як це він зробив з Помор'ям, Полаб'ям та Моравією. Це також повинно було пояснити його «байдужість» до особи київського князя Святополка, який не мав відігравати жодної ролі в політичній системі нового державного утворення.³⁷

Польські історики намагалися розглядати конфлікт Польщі та Русі на початку XI ст. на тлі подій, що відбувалися в Центральній- та Східноєвропейському регіоні. Так, безпосередню

причину війни між Болеславом та Ярославом В. Антоневіч бачив не стільки в скиненні з київського престолу Святополка, скільки у військовому поході Ярослава на Польщу в 1016 р. як союзника німецького імператора Генріха II, що в цей час вів запеклі війни проти Болеслава Хороброго³⁸. Польський князь спробував владнати конфлікт миром і просив для себе руку сестри Ярослава — Предслави, на що київський князь відповів відмовою. Подібно й В. Собескі бачив польсько-руську війну частиною більш масштабних подій. Він вважав, що причиною війни було ослаблення Польщі у боротьбі з Німеччиною, яка і залучила до конфлікту угорського короля Стефана та київського князя Ярослава³⁹. До такої ж думки схилився і С. Закшевський.

Натомість В. Смоленські у своїй науково-популярній «Історії Польщі» висвітлив погляд, що пропагував польський історичний міф про київський похід Болеслава. Дослідник, підкреслюючи розміри держави Болеслава Хороброго, згадав легенду, котра оповідала про наказ польського князя встановити пограничні стовпи польської держави на березі Дніпра⁴⁰. Такі приклади мали слугувати вихованню у молодого покоління поляків відчуття патріотизму та водночас мали формувати візію Польщі як регіонального лідера, що має історичні права на володіння землями до Дніпра.

Іншим польським історичним міфом, що залишив свій слід в історичній науці, була легенда про коронаційний меч польських королів «Щербец», який буцімто був надщерблений Болеславом об київські «Золоті ворота» і в пізнішому мав стати символом могутності польської держави і її претензій на володіння землями Русі. Ця історія була відображена у дослідженні С. Закшевського, присвяченому пануванню Болеслава Хороброго. Історик, на відміну від багатьох сучасних йому дослідників, що бачили в оповіді про «Щербец» лише пізнішу колоритну патріотичну легенду, висловився на підтримку можливій вірогідності польської літописної згадки⁴¹. З іншої сторони, вчений заперечив свідчення літописця Галла Аноніма про поведження Болеслава з Руссю як із підкореним краєм, а з Святополком як із намісником польського правителя на київському престолі, вважаючи їх значно пізнішими легендами.

Дослідники «східної політики» Болеслава Хороброго були одностайними у висновках про те, що київський похід значно зміцнив авторитет польської держави і давав їй підстави претендувати на роль регіонального лідера. Лише контроль над такою політичною і економічною потугою як Русь, давав можливість польським володарям зрівнятися з наймогутнішими правителями у тогочасній Європі — візантійським та німецьким імператорами. Це, зокрема, підкреслювали В. Собескі⁴² та О. Халецькі⁴³, що як приклад наводили історію вислання Болеславом з Києва посольств у Візантію та Священну Римську імперію з гордою пропозицією дружби, погрожуючи війною у випадку її відхилення.

Польські дослідники вдавались і до аналізу процесу політичної роздробленості на Русі. Ф. Конечни виводив роздробленість із децентралізації торгівельних шляхів. Основним фактором в цьому процесі він бачив відкриття нового торгівельного шляху з Волзькою Булгарією через р. Оку. Це призвело до заснування таких швидко зростаючих у своїй могутності центрів, як Рязань, а пізніше — Володимир-на-Клязьмі. Протиборство Києва, Рязані, Мурома, Суздаля та Новгороду як торгівельних центрів, вилилось і в військове суперництво їх удільних князів. Укріпившись у своїй могутності, князь «Залісся» Андрій Боголюбський уже не бажав ставати київським князем і після походу на Київ 1169 р. прийняв титул «Великого князя».⁴⁴ Також історик підкреслював, що джерелом роздробленості був і сам дружинний устрій на Русі. Збільшення чисельності уділів сприяло зросту кількості князівських дружин, а міжусобні війни були прямим джерелом їх утримання, тому правлячі військові верстви були безпосередньо зацікавлені в роздробленості та міжусобицях.⁴⁵

Іншу причину роздробленості Давньоруської держави віднаходив А. Шельонговскі. Її джерело історик бачив у такому елементі суспільного устрою Русі як «ізгойство». Представники династії Рюриковичів, позбавлені спадку, вдавалися до боротьби за захоплення собі уділу, що розпалювало міжусобні війни. Також, на його думку, «ізгойство» дало поштовх до становлення на окраїнах Русі цілого ряду володінь князів-ізгоїв, що ще більше помножило число уділів. Як вважав дослідник, саме для

врегулювання проблеми «ізгойства» був скликаний Любецький з'їзд 1097 р. Також А.Шельонговскі дослідив генезу самого «ізгойства» як такого. Його він виводив із тюркських звичаїв, де існували т.зв. «люди без імені» — аристократи, що втратили свої спадки і вели в степах життя «мандрівних лицарів».⁴⁶

Вдаючись до порівняння політичного і суспільного устрою Польщі та Русі, польські дослідники віднаходили ряд значних відмінностей. Особливо багато уваги цим проблемам присвятили Ф. Конечни та Ф. Равіта-Гавронський. Перший з них виходив з позиції про небажання перших Рюриковичів закладати міцний державний устрій та адміністрацію на теренах Русі з огляду на їх плани експансії на Балкани. Він висунув ідею про кардинальні розходження між владою та суспільством на Русі. На відміну від Західної Європи, де суспільство боролось за впливи в державі і остаточно переходило до співпраці з владою у сфері державного будівництва, у Східній Європі відбувалося відсторонення суспільства від справ держави. Також самі Рюриковичі були байдужі до інтересів суспільства і не прикладали зусиль до впорядкування його устрою. Тому через байдужість влади на Русі не було закладено основ класичного феодалізму. Володіння Рюриковичів були їх родовою власністю і жоден з них не прив'язувався до свого уділу. Практичним втіленням таких поглядів руських володарів була система зміни уділів в ієрархії князів, що поглиблювала відчуженість населення уділу та князя, котрий постійно був готовий покинути його.⁴⁷

В такій ситуації суспільство само вдавалося до самоорганізації. Її втіленнями були «верв» на півдні та «волость» на півночі. На думку історика, на багатшій півночі активніше розвинулась індивідуальна власність, що активізувала процеси самоорганізації «волості» і встановлення влади народних зборів — віча. Саме тому у Новгороді віче стало законодавчим органом. Устрій, що розділяв пануючу династію і суспільство закріпило законодавство — «Руська Правда», що чітко вказувала відмінність «варяга-руса» від місцевого населення.⁴⁸

Багато уваги політичному і суспільному устрою Давньоруської держави приділив Ф. Равіта-Гавронський. Розлого висвітлюючи різні сторони внутрішнього устрою Русі, дослідник також

схилявся до переконання щодо взаємної відчуженості влади і суспільства. Свої висновки він ґрунтував на факті підкорення слов'янського населення норманськими завойовниками і вважав, що влада Рюриковичів утримувалася виключно силою найманих варязьких дружин⁴⁹. Обстоюючи слушність «норманізму», Ф. Равіта-Гавронський активно вступив у полеміку з поглядами М. Грушевського щодо існування громади як наглядової інституції стосовно князя. Самі ж політичні права давньоруської громади він вважав витвором дослідників, що намагались ідеалізувати суспільний устрій на Русі і приписати йому неіснуючі чесноти.⁵⁰

Зауважимо, що такі погляди польських істориків значною мірою були інспіровані їх критичною настановою стосовно царської та більшовицької Росії. Оскільки російська держава тривалий час була поневолювачем Польщі, польські дослідники розглядали її як втілення деспотизму. Тому в історії Давньоруської держави намагалися відшукати генезу майбутніх рис деспотичної царської Росії та тоталітарного Радянського Союзу, котрі поневолювали не лише сусідні народи, але й пригнічували власний.

Отже, можемо стверджувати, що проблеми історії Давньоруської держави посідали вагоме місце серед зацікавлень польських істориків. Це зумовлювалося новими політичними обставинами, що склалися в період існування II Речі Посполитої. У відновленій польській державі особливо гострою була необхідність вироблення проектів розбудови держави на новій національній ідеї. Останнє зумовило неабиякий інтерес до питань витоків польської державності та народу. Досліджуючи їх, науковці зіткнулися з потребою співставлення процесів, що відбувалися на теренах Польщі, з їх аналогами в сусідній Давньоруській державі. Аналізуючи відмінності у державотворенні, польські історики схилялися до ідей привнесення на Русь політичного устрою ззовні через норманське завоювання. В значній мірі такий підхід зумовлювався побутуванням стереотипу про нездатність українців до державотворення. Перебуваючи під впливом політичної кон'юнктури, дослідники також доводили існування глибокого розколу між руською державою

та суспільством, що повинно було показати генезу пізнішої появи деспотичної Російської імперії і тоталітарного Радянського Союзу. Відносини між державами П'ястів та Рюриковичів розглядалися крізь призму «західної» та «східної» історіографічних орієнтацій. Так, прихильники першої бачили в руській політиці польських володарів відхід від життєво важливих західноєвропейських пріоритетів. Натомість прибічники другої тлумачили її в контексті становлення моделей позиціонування Польщі як регіонального лідера в Східній Європі. Фактами минулого, таким чином, намагалися підтвердити польське «історичне право» на володіння Правобережною Україною. З іншої сторони, досліджуючи генезу історичного конфлікту обох народів, польські історики виявляли причини розходження українців та поляків з метою віднайти нові підстави для міжнародного консенсусу. В цілому, у подіях минулого польські дослідники намагалися відшукати джерело оновлення взаємин з українським народом, що було особливо актуальним для реалій II Речі Посполитої з її гострими проблемами у сфері міжнародних стосунків.

¹ *Halecki O.* Historia Polski. — Lublin-Londyn: Towarzystwo Naukowe KUL. Katolicki Ośrodek Wydawniczy «Veritas», 1992. — S. 17–18.

² *Sobieski W.* Dzieje Polski. T. 1. Do roku 1696. — Warszawa: Wydawnictwo Zorza, 1938. — S. 31.

³ *Smoleński W.* Dzieje Narodu Polskiego. — Warszawa — Kraków — Lublin — Łódź — Poznań: Nakład Gebethnera i Wolffa, 1921. — S. 18.

⁴ *Gawroński Fr.* *Rawita.* Ustrój państwowo-społeczny Rusi w XI i XII w. W zarysie. — Lwów: Jakubowski i Zaburawicz, 1896. — S. 11.

⁵ *Ibidem.* — S. 3–4.

⁶ *Bobrzyński M.* Dzieje Polski w zarysie. T.1. — Warszawa — Kraków — Lublin — Łódź — Paryż — Poznań — Wilno — Zakopane: Nakład Gebethnera i Wolffa, 1927. — S. 41.

⁷ *Ibidem.* — S. 42.

⁸ *Szelągowski A.* Historia Powszechna. T. 1. — Warszawa: M.Arct, 1936. — S. 255–256.

⁹ *Koneczny F.* Dzieje Rosji od Najdawniejszych do Najnowszych czasów. — Poznań — Lwów — Lublin — Łódź: Wydawnictwo M.Arcta w Warszawie, 1921. — S. 4–5.

¹⁰ *Ibidem.* — S. 10–11.

¹¹ *Ibidem.* — S. 2–4.

¹² *Szelągowski A.* Historia Powszechna. T. 1. — Warszawa: M.Arct, 1936. — S. 255–256.

¹³ *Zakrzewski S.* Bolesław Chrobry Wielki. — Lwów — Warszawa — Kraków: Wydawnictwo Zakładu Narodowego imienia Ossolińskich. — S. 244–245.

¹⁴ *Ibidem.* — S. 245.

¹⁵ *Szelągowski A.* Historia Powszechna. T. 1. — Warszawa: M.Arct, 1936. — S.453.

¹⁶ *Koneczny F.* Dzieje Rosji. — S. 4.

¹⁷ *Ibidem.* — S. 6–7.

¹⁸ *Zakrzewski S.* Bolesław Chrobry. — S. 246.

¹⁹ *Halecki O.* Historia Polski. — S. 24.

²⁰ *Widajewicz J.* Południowo-Wschodnie Kresy Polski w X i XI wieku. — Poznań: Nakładem Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauki, 1937. — S. 76.

²¹ *Sobieski W.* Dzieje Polski. T. 1. Do roku 1696. — S. 37.

²² *Polska jej Dzieje i Kultura od czasów najdawniejszych do chwili obecnej.* T. 1. Od pradziejów do roku 1572. — Warszawa: Nakładem Księgarni Trzaski, Everta i Michalskiego, 1927. — S. 65.

²³ *Historia polityczna Polski. Część I. Wieki średnie.* — Warszawa — Lublin — Łódź — Kraków — New York: Nakładem Polskiej Akademii Umiejętności. Skład Główny Księgarni Gebethner i Wolff, 1922. — S. 16–17.

²⁴ *Ibidem.* — S. 39–40.

²⁵ *Koneczny F.* Dzieje Rosji. — S. 9.

²⁶ *Sobieski W.* Dzieje Polski. T. 1. Do roku 1696. — S. 37.

²⁷ *Halecki O.* Historia Polski. — S. 24.

²⁸ *Koneczny F.* Dzieje Rosji. — S. 7.

²⁹ *Ibidem.* — S. 7.

³⁰ *Zakrzewski S.* Bolesław Chrobry Wielki. — S. 224.

- ³¹ *Ibidem.* — S. 250.
- ³² *Koneczny F.* Dzieje Rosji. — S. 16–17.
- ³³ *Bobrzyński M.* Dzieje Polski w zarysie. — S. 42.
- ³⁴ *Halecki O.* Historia Polski. — S. 24.
- ³⁵ *Bobrzyński M.* Dzieje Polski w zarysie. — S. 75.
- ³⁶ *Zakrzewski S.* Bolesław Chrobry Wielki. — S. 300.
- ³⁷ *Koneczny F.* Dzieje Rosji. — S. 9.
- ³⁸ Polska jej Dzieje i Kultera. — S. 66.
- ³⁹ *Sobieski W.* Dzieje Polski. T. 1. Do roku 1696. — S. 40.
- ⁴⁰ *Smoleński W.* Historia Polski. — S. 31.
- ⁴¹ *Zakrzewski S.* Bolesław Chrobry Wielki. — S. 303.
- ⁴² *Sobieski W.* Dzieje Polski. T. 1. Do roku 1696. — S. 41.
- ⁴³ *Halecki O.* Historia Polski. — S. 26.
- ⁴⁴ *Koneczny F.* Dzieje Rosji. — S. 17–21.
- ⁴⁵ *Koneczny F.* Dzieje Rosji. — S. 19.
- ⁴⁶ *Szelągowski A.* Kwestia ruska w świetle historii. Odbitka z «Przeglądu Narodowościowego». — Warszawa: Druk F.Wyszńskiego i S-ki, 1911. — S. 77–79.
- ⁴⁷ *Koneczny F.* Dzieje Rosji. — S. 11–12.
- ⁴⁸ *Ibidem.* — S. 14–15.
- ⁴⁹ *Gawroński Fr. Rawita.* Ustrój państwowo-społeczny Rusi. — S. 9–11.
- ⁵⁰ *Ibidem.* — S. 43–48.